

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD
ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA*

EUGEN GHIȚĂ

Abstract

The present study aims to investigate in terms of quantitative and qualitative perspectives the rural habitat in the county of Arad during the eighteenth century. The dynamics of settlements, their evolution over the century, changes occurred in the types of environments were conducted in conjunction with the policy of the new imperial authorities and in accordance with the populationist policy of the Habsburg Empire.

The rural habitat which predominated in the Arad County suffered changes of great importance not only just as a consequence of the official systematization policy, but also as a result of the constant demographical increase which occurred in the eighteenth century.

Keywords: Arad county, rural habitat, settlements, Habsburg Empire, eighteenth century

1. Introducere

Înainte de a aborda acest subiect sunt necesare două precizări. Din punct de vedere geografic teritoriul avut în vedere este cel al comitatului Arad așa cum a fost el în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atunci când în componența sa au intrat și două cercuri din comitatul Zarand. În al doilea rând, din punct de vedere metodologic, am urmărit evoluția tuturor așezărilor din acest spațiu pornind de la un număr inițial, așa cum a rezultat din conscripția din 1715, și ajungând la un număr final de localități și de populație așa cum sunt înregistrate în recensământul iosefin. Pe parcursul acestui interval de timp este evident că unele așezări au dispărut, altele s-au integrat în așezări mai mari, după cum au fost și cazuri când s-au întemeiat noi așezări.

* The paper „**Habitatul rural în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea**” was published in „*Studii de demografie istorică (secolele XVII – XXI)*”, Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), Editura Gutenberg, Arad, 2010, pp. 469-486, ISBN 978-606-8204-24-6

2. Apariția și evoluția așezărilor umane în comitatul Arad

În trecut așezările urbane erau mult mai puține decât în zilele noastre, habitatul rural fiind predominant. Situația era similară în secolul al XVIII-lea și în comitatul Arad, spațiul rural cuprinzând teritorii care polarizau forme diverse ale unor structuri funciar-agrar, incluzând aici și spațiul necesar asigurării existenței comunităților umane în principal fiind vorba de asigurarea producției alimentare și a unor materii prime cu caracter utilitar. Acest spațiu cuprindea atât culturile agricole și suprafețele cu vegetație naturală cât și cele acoperite cu păduri. Ca element de continuitate, sedentar și aproape permanent, satul a avut de la început o anumită fizionomie, structură definită prin existența unei vetre în care sunt concentrate locuințele și dependențele dar și prin locul exterior, în afara vetrei, unde se află spațiul de desfășurare a activității productive¹. Sintagma habitat rural face referire la o categorie geografico-istorică complexă care reflectă modul în care sunt repartizate locuințele și anexele oamenilor în arealul pe care îl valorifică, în spațiul circumscris susținerii existenței.

Orice tip de așezare rurală este rezultatul totalității factorilor fizici – relief, altitudine, climă, sol, ape – și a factorilor geografico-economici care conferă un anumit tip de structură ocupațională în lumea rurală. Satele au un anumit tip de economie influențat de factori geografici iar aceștia la rândul lor generează o așezare de o anumită structură și formă. Nu trebuie neglijat nici factorul istoric, care poate interveni direct sau indirect în procesul genezei, permanentizării și transformării în mediul rural în sensul schimbărilor sau chiar dispariției vetrelor de sat (sistematizare, colonizare, dispariția unor sate). Nu în ultimul rând factorii politico-administrativi sunt importanți în măsura influenței exercitate în ceea ce privește evoluția așezărilor rurale, referindu-ne aici la configurația și poziția așezărilor determinată de legislația anumitor epoci, de măsurile luate din varii motive².

Indiferent de epoca istorică așezările rurale trebuie privite ca grupări de gospodării și de oameni care viețuiesc într-un anumit spațiu. Ele se deosebesc de orașe în principal prin gradul mai mic de concentrare a activităților de producție care sunt limitate la cele cu caracter agricol dar și printr-o anumită structură și forme diferite de organizare a peisajului geografic. Așezările umane au pornit de la un sistem relativ simplu – bordei, cătun, târlă, colibă, odaie, sălaș – și apoi au evoluat către unul mai complex – sat, târg, oraș. Orice așezare presupune un anumit spațiu alcătuit dintr-un teritoriu cu vatră și populație și o moșie sau un loc de muncă, fie că ne referim la locuințe solitare cu funcții autarhice, fie la așezări mai mari, mai complexe, de

¹ Vasile Cucu, *Geografia așezărilor rurale*, Târgoviște, 2000, p. 23.

² *Ibidem*, p. 24.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA **The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century**

forma satelor. Așezarea rurală, în esență satul, exprimă în cel mai înalt grad fenomenul de permanență și continuitate de care se leagă factorii de geneză și de dinamică a fazelor de populare și umanizare a spațiului geografic. La nivel general risipirea satelor în zonele de altitudine nu face decât să reflecte capacitatea de adaptare a satelor la condițiile naturale ale reliefului înalt prin valorificarea agro-pastorală a terenului³. Aceste etape de evoluție pot fi decelate și pe teritoriul fostului comitat Arad începând cu secolele XI-XII când o serie de așezări erau deja constituite și menționate în izvoare.

Progresele Europei au fost evidente din toate punctele de vedere în secolul al XVIII-lea. În acest context societatea transilvană a cunoscut la rândul ei evoluții importante atât în ceea ce privește habitatul rural, dar mai ales cel urban. Dacă în ceea ce privește satele lucrurile nu au fost foarte spectaculoase, în schimb orașele au beneficiat mult mai mult de pe urma dezvoltării economice, a creșterii demografice și a tipului de politică inițiat și promovat de absolutismul habsburgic⁴.

Înainte de a cuantifica aceste transformări și de a le supune unei analize comparative, consider că este necesară prezentarea diferitelor etape de evoluție a comitatului Arad din perspectiva dinamicii numărului de așezări de-a lungul vremii. Din acest punct de vedere ne sunt de folos numeroasele materiale cu caracter statistic făcute cu diferite ocazii și din diferite motive, de-a lungul secolului al XVIII-lea.

În condițiile înmulțirii lor, diversele informații cu caracter statistic din secolul al XVIII-lea fac posibile pentru această epocă cuantificări demografice și, legat de acestea, o serie de observații pertinente privind formele și evoluția tipurilor de habitat. Conscriptiile, urbarii, recensăminte au fost făcute cu scopul declarat al autorităților de a avea o imagine cât mai exactă despre supuși, despre starea lor materială, totul cu intenția afirmată de optimizare a actului de guvernare printr-o politică socială cât mai adecvată realităților. Pentru noi, aceste categorii de documente – cu toate neajunsurile lor – sunt importante izvoare cu ajutorul cărora putem obține date importante despre populația vremii, dar putem în aceeași măsură să redescoperim și să reconstituim vechile forme de habitat – orașe, târguri, sate – din fostul comitat Arad. Datele ne sunt de folos să ne formăm în principal o imagine cantitativă, și într-o măsură mai mică una calitativă, despre diverse tipuri de așezări din secolul al XVIII-lea clasificate după criteriile economice, juridice, administrative etc. În lipsa unor informații cu caracter exhaustiv, este cu atât mai îndreptățită afirmația potrivit căreia în condițiile în care nu ne putem

³ *Ibidem*, pp. 33-34.

⁴ Avram Andea, „Habitat și populație în Transilvania în secolul al XVIII-lea”, în *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj, 1985, p. 132.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

baza pe exactitatea cifrelor, importantă este semnificația proporțiilor și în aceeași măsură relațiile dintre aceste proporții⁵.

Recensământul iosefin a avut cu certitudine un grad mai mare de exactitate, bazându-se pe metode statistice. Tocmai de aceea a reprezentat o etapă importantă în ceea ce privește modernizare tehnicilor de inventariere a populației sub diferite aspecte. Din această perspectivă recensământul face posibilă gruparea locuitorilor pe categorii de habitat: urban, semiurban, rural⁶. Cu scăderi și omisiuni mai mari sau mai mici documentele statistice ale secolului al XVIII-lea ne pot ajuta să reconstituim dinamica dezvoltării așezărilor cu statut de sat, târg sau oraș în comitatul Arad.

Așezările au apărut în timp, în urma unui proces continuu și îndelungat prin care oamenii au cucerit și au învățat să valorifice natura în interes propriu. Satele s-au mărit și s-au înmulțit apoi în paralel cu creșterea demografică. Întinderea hotarelor așezărilor a făcut posibilă întemeierea unor gospodării pe terenurile mai îndepărtate de vatra satului și evident mai slab valorificate. Într-o primă etapă au apărut adăposturi improvizate, apoi așezări durabile pentru oameni și animale transformate în gospodării. O altă modalitate de formare a unor așezări noi se leagă de dezvoltarea vetrelor străvechi, fapt ce a dus la roirea unei părți din populație, părăsind vatra originară și căutând un loc prielnic.

În alegerea vetrelor se urmărea în principal ca acestea să ofere condiții cât mai propice desfășurării diverselor ocupații, să existe terenuri accesibile care să poată fi valorificate⁷. În comitatul Arad, în arealul montan – care în Evul Mediu făcea parte din comitatul Zarand – văile au înlesnit valorificarea ținuturilor pe care le străbat și au asigurat totodată apa atât de necesară oamenilor și animalelor.

Pornind de la dispunerea geografică a localităților în comitatul Arad, se observă că un loc preferat pentru întemeierea de așezări a fost și cel de la contactul munților cu câmpia. Dovadă în acest sens sunt cele 8 localități importante din Podgoria Aradului.

În condiții diferite s-au dezvoltat așezările în câmpia din comitatul Aradului. În timpul ocupației turcești multe sate mici au dispărut, iar după 1700 unele nu s-au mai refăcut ca așezări distincte cu toate că populația a crescut constant în secolul al XVIII-lea. Tocmai de aceea satele din această zonă au avut o mărime deloc de neglijat, fapt demonstrat de altfel și de conscripțiile vremii.

Datele cu privire la populație folosite în continuare provin din mai multe conscripții realizate în secolul al XVIII-lea (cele din 1715, 1720 1746-1752), din urbariul din 1771 și din recensământul iosefin. În

⁵ *Ibidem*, p. 132.

⁶ *Ibidem*, p. 133.

⁷ Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj, 1978, p. 50.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

condițiile lipsei unor date exhaustive aproximarea populației diferitelor localități am făcut-o folosind factorul de multiplicare 5. O situație distinctă avem pentru recensământul din 1787 deoarece datele avute la dispoziție fac referire la numărul de case care existau în fiecare localitate în momentul respectiv⁸. În stabilirea unui indice de multiplicare care să reflecte cât mai exact realitatea ne sunt de folos datele globale privind comitatul Arad care avea un număr de 152930 locuitori și un total de 28147 de familii. Cunoscând toate aceste date – numărul de case, numărul de familii și populația totală am ajuns la un indice de multiplicare de 5,89⁹ locuitori pentru fiecare casă și, pornind de aici am stabilit numărul locuitorilor așezărilor recensate în 1787.

Tabel 1. Numărul de case, familii și populația pe diferite unități administrative în 1786-1787

Unitatea ad-tivă	Nr. case	Nr. familii	Total populație	Nr. mediu fam./casa	Nr. mediu loc./fam.	Nr. mediu loc./casa
Arad	25957	28147	152930	1,084	5,433	5,892
Bekes, Csongrad, Csanad	22761	27728	144985	1,218	5,229	6,370
Bihor	52835	61339	317955	1,161	5,184	6,018
Sătmar	23367	26867	134559	1,150	5,008	5,759
Timiș	35724	38861	215545	1,088	5,547	6,034
Ungaria și Croația	1015394	1239716	6702596	1,221	5,407	6,601
Transilvania	242565	272600	1372090	1,124	5,033	5,657
Orașele libere regești	68536	108767	485477	1,587	4,463	7,084

Se observă că indicele de multiplicare pentru comitatul Arad este puțin mai mare decât cel pentru întreaga Transilvanie, dar sub al unor comitate din estul Ungariei sau chiar sub media pentru întreaga Ungarie. Interesantă mi se pare „rata de conviețuire” într-o gospodărie în condițiile în care aceasta este de numai 1,08 în comitatul Arad. Chiar dacă ne putem gândi într-o primă fază la un eventual confort locativ datorat acestei rate mici de conviețuire, cred că mai degrabă putem explica aceasta prin faptul că locuințele erau în general mici și sărăcicioase, conviețuirile fiind greu de realizat. Cel mai probabil în

⁸ Nicolae M. Popp, *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, București, 1947, anexa 1 pp. 49-53.

⁹ Pentru o cât mai mare rigoare am folosit un număr cu trei zecimale – 5,892 – la determinarea numărului de locuitori pornind de la numărul de case. Chiar și așa apare un excedent de 9 persoane, față de numărul exact al locuitorilor din 1787, excedent rezultat în urma rotunjirilor deoarece în cuantificarea populației unei localități nu puteam folosi decât, evident, numere întregi.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

ășezărilor urbane și semiurbane din comitat conviețuirile se puteau apropia de media înregistrată în orașele libere regești. Statutul locuitorilor dar mai ales calitatea, structura și mărimea locuințelor puteau suporta astfel de conviețuiri¹⁰.

Cuantificarea populației are totuși mici diferențe față de cifra exactă a locuitorilor comitatului Arad în 1787 datorate celor 2 localități¹¹ neidentificate și deci neincluse în statisticile privind populația în diferitele forme de habitat din comitat. Același lucru se întâmplă și cu cele 25 de sălașe a căror populație de 1779 locuitori a fost luată în calculele globale, dar nu și în cele defalcate pe formele de habitat, pentru simplul motiv că cele mai multe dintre ele au dispărut în timp și nu pot fi astfel localizate ca aparținând vechiului habitat montan, de deal sau de câmpie. Lipsa acestor locuitori din unele statistici afectează într-o mică măsură rigoarea numerelor, dar în nici un caz nu e afectată semnificația proporțiilor sau a diferitelor procente referitoare la populație¹².

Cele mai importante localități din punct de vedere al ponderii demografice sunt inventariate în tabelul următor:

Tabel 2. Localitățile cele mai mari după numărul de înscriși în conscripțiile secolului al XVIII-lea

Localități/Conscripții	1715	1720	1746-1752	1771	1787
Târguri	Nr. locuitori	Nr. locuitori	Nr. locuitori	Nr. locuitori	Nr. locuitori
Arad	560	845	3735	5350	9410
Șiria	560	230	1165	2445	4236
Pecica Română	*	*	875	1180	3759
Pecica Maghiară	*	*	*	825	3034
Sântana	*	*	*	1280	2127
Șiclău	115	130	1825	1485	2115
Îneu	135	570	1295	990	2080
Buteni	150	205	835	1025	1850
Radna	580	535	360	1135	1426
Sebiș	130	115	325	795	1237

¹⁰ Spre exemplu aceste conviețuiri aveau în orașul Arad valori de 1,27 în anul 1767. Cf. D.J.A.N. Arad, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 5/1767; 4/1768.

¹¹ Este vorba de localitățile Krajko din Cercul Arad cu 247 locuitori și Ciurești din Cercul Ineu cu 147 locuitori.

¹² De exemplu dacă toți acești locuitori ar fi aparținut habitatului de câmpie, cum foarte probabil așa s-a și întâmplat, diferența privind densitatea populației pe unitatea de relief respectivă ar fi de 0,5 locuitori/ km². În schimb densitatea medie pe întreg teritoriul fostului comitat nu este deloc afectată deoarece cei 2174 locuitori au fost integrați în calculele generale referitoare la populație.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

Zarand	265	220	885	965	1226
Ghioroc	*	*	150	355	1202
Dezna	70	70	240	415	943
Săvârșin	145	35	100	315	843
Vărădia de Mureș	270	85	110	265	583
Sate					
Șimand	205	310	1715	1495	3182
Covăsânț	250	175	530	1355	2563
Socodor	355	360	1635	1520	2321
Semlac	*	*	310	955	2263
Grăniceri Otlaca	*	*	580	1385	1956
Curtici	*	*	375	940	1944
Galșa	*	250	630	1175	1862
Cuvin	190	115	400	1105	1821

Notă: Pentru localitățile notate cu asterisc * nu există date la momentul respectiv.
 Literele îngroșate din dreptul târgurilor marchează momentul în care sunt atestate ca având acest statut.

Constatăm că un număr de 8 sate, dintre care 3 sunt din podgorie (Covăsânț, Galșa, Cuvin) aveau în 1787 o populație cuprinsă între 1821 și 3182 locuitori. Prin comparație 6 din cele 15 târguri din Arad aveau la sfârșitul secolului al XVIII-lea sub 1250 de locuitori. În total la 1787 existau 53 de localități (41 de sate și 12 târguri) cu peste 1000 de locuitori, iar dintre acestea 43 se găseau în zona de câmpie a comitatului.

Din punct de vedere politico-administrativ, teritoriul comitatului Arad, așa cum îl găsim în secolul XVIII, a fost alcătuit în evul mediu din două comitate distincte aflate la început sub dominație maghiară, iar apoi mai bine de 150 de ani sub stăpânire otomană. Până la 1700 istoria consemnează o evoluție destul de sinuoasă în ceea ce privește numărul așezărilor. În secolul al XV-lea, în vremea lui Iancu de Hunedoara, în comitatul Arad existau 9 cetăți, 10 târguri și orașe și 382 de sate, iar în Zarand existau 7 cetăți, 6 târguri și 435 de sate¹³. Datele se schimbă în prima jumătate a secolului al XVI-lea, când în Arad sunt 2 orașe 12 târguri, 437 sate și predii, iar în Zarand erau 10 târguri și 419 sate¹⁴.

¹³ Aradul - *Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 117; Dezső Csánki, *Magyarország Története Foldrajza a Hunyadiák Korában*, I, Budapeșt, 1890, pp. 757-782 Apud. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj, 1989, pp. 119-120; Vezi și Sándor Márki, *Arad vármegye és Arad szabad Királyi város története*, I, 1892, pp. 190, 221.

¹⁴ Géza Kovách, *Aspecte demografice în părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea, în Ziridava*, XI, 1979, p. 287; *Aradul - Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 117; Sándor Márki, *op. cit.*, pp. 190, 221.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

Situația așezărilor poate fi urmărită cu greu până în secolul XVI, deoarece nu existau conscripții sau urbarii referitoare la comitatele Arad și Zarand. Primul document statistic important este Urbariul cetății Șiria din 1525¹⁵. Această cetate împreună cu satele aferente se afla în comitatul Zarand. Cele 121 de sate amintite erau răspândite pe o suprafață destul de mare, de la Șiria și Galșa în vest, până în depresiunea Brad în est.

Informațiile despre numărul mare de așezări din secolele XV-XVI trebuie luate cu rezerva de rigoare, deoarece cifrele sunt mult prea mari și în niciun caz realitatea nu a fost aceasta. În sprijinul acestei afirmații vine și comparația cu situația Transilvaniei în aceeași perioadă de timp, când știm că totalul așezărilor voievodatului era de aproape 3500 în anul 1400¹⁶.

În condițiile în care cifrele enunțate pentru comitatele Arad și Zarand reflectă totuși realitatea, probabil că multe din cele 856 de sate atestate au fost doar așezări cu caracter sezonier sau sălașe care nu au fost consemnate ca atare în izvoare. Nu este exclus ca unele dintre acestea să fi devenit așezări stabile în viitor, însă cu toate acestea cifrele enunțate sunt totuși prea mari.

Un alt argument în susținerea acestei idei este că la începutul stăpânirii turcești pe teritoriul luat în discuție se aflau sangeacurile Arad, Lipova și Ineu. Din Sangeacul Arad făceau parte Nahia Arad care cuprindea 59 de sate cu 719 case, Nahia Zarand – 67 sate cu 1087 case și Nahia Bichiș – 61 sate cu 1407 case. Nahia Bichiș cuprindea doar unele sate din viitorul comitat Arad. Din Sangeacul Lipova făcea parte Nahia Felnac cu 22 sate și 579 case, care se afla însă la sud de Mureș, teritoriu care nu a făcut parte din comitatul Arad în secolul al XVIII-lea. Pentru Sangeacul Ineu avem informații doar din 1660 când pașa Hasim, comandantul cetății, a trimis o lista cu 60 de sate controlate de garnizoana Ineului¹⁷. Dintre unitățile administrative enumerate mai sus, cele care au intrat în componența viitorului comitat Arad, așa cum îl găsim în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost:

¹⁵ David Prodan, Domeniul cetății Șiria la 1525, în *AIIC*, III, 1960.

¹⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 230.

¹⁷ *Aradul - Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 151; Eugen Glück, Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 140.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

Tabel 3. Numărul de așezări și case în vremea stăpânirii otomane în Arad

Unitatea administrativă	1552		1561 ¹⁸	1585 ¹⁹		1660
	Nr. de așezări	Nr. de case	Nr. de așezări	Nr. de așezări	Nr. de case	Nr. de așezări
Sangeacul Arad	Nahia Arad	59	719	68	134	3200
	Nahia Zarand	67	1087			
Sangeacul Ineu						60

Cifra este mult diferită de informațiile referitoare la numărul așezărilor înainte de ocupația turcească. În schimb posibilele 186 (eventual 194²⁰) de localități sunt, numeric vorbind, foarte apropiate de numărul localităților comitatului Arad spre sfârșitul secolului al XVIII-lea când existau 182 de așezări²¹.

Tabelul următor conține numărul de așezări în dinamica lor de-a lungul secolului XVIII pentru cele 3 subunități administrative ale comitatului în forma sa teritorială de la mijlocul veacului când Cercul Ineu și Cercul Zarand au fost luate din comitatul Zarand și integrate comitatului Arad.

Tabel 4. Evoluția numărului de așezări în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea

Unitatea administrativă	1715	1720	1746-1752	1771	1787
Comitatul Arad/Cercul Arad	25	26	40	187	47
Cercul Ineu	67	66	78		82
Cercul Zarand și Cercul Șiria	37	41	51		53
Total	129	133	169	187	182

În 1715-1720 numărul mai mic de așezări se datorează, pe lângă deficiențele înregistrate în timpul conscrierii și faptului că așezările militarizate care făceau parte din confiniul militar nu au fost inventariate la acel moment.

Această evoluție arată pe de o parte o mare discrepantă între numărul așezărilor existente înainte de cucerirea otomană față de cele de după cucerire, dar totodată și o continuitate în ceea ce privește numărul relativ apropiat de așezări existente în spațiul viitorului comitat Arad, în timpul stăpânirii otomane și apoi a stăpânirii habsburgice.

¹⁸ Sándor Márki, *Arad vármegye és Arad szabad Királyi város története*, II, Arad, 1895, pp. 1-2.

¹⁹ Géza Kovách, *Conscripții medievale arădene din secolele XVI-XVII*, în *Catedra*, 1977, p. 166.

²⁰ Din păcate nu avem informații din aceeași perioadă pentru toate subunitățile administrative ale viitorului comitat. În acest context am luat în considerare cifrele din perioade diferite pentru a estima numărul posibil de așezări.

²¹ Numărul de așezări din 1715 și 1720 trebuie luate cu o anumită rezervă, cunoscute fiind deficiențele care au afectat rigoarea acestor prime tentative de inventariere a contribuabililor de către autoritățile habsburgice.

3. Politică și habitat în secolul al XVIII-lea

Pentru întâia dată putem afirma că secolul al XVIII-lea a însemnat o adevărată „politică a habitatului”²² promovată de structurile oficiale, o politică ce a avut cauze economice, sociale, fiscale, militare, iar consecințele s-au repercutat direct asupra multor regiuni unde schimbările au fost însemnate. Astfel de evoluții au avut loc și în fostul comitat Arad.

În ceea ce privește politica de colonizare, teritoriile de la nord de Mureș și Câmpia Crișurilor nu au cunoscut în secolul al XVIII-lea o acțiune sistematică, cu principii și norme bine stabilite și sub directă supraveghere a autorităților, la fel cum s-a petrecut în Banat²³. Colonizările au avut un caracter sporadic, fiind realizate în special de nobili și mai puțin de stat, tocmai aceasta făcând ca amplitudinea să fie mai mică, iar numărul de coloniști destul de redus din punct de vedere numeric²⁴. Motivele colonizărilor erau în principal de natură economică, iar facilitățile și scutițiile²⁵ acordate noilor veniți au fost de natură să-i determine pe aceștia să-și părăsească locurile de baștină.

Chiar dacă nu au avut o amploare deosebită colonizările în comitatul Arad au cunoscut câteva episoade în secolul al XVIII-lea când mai multe familii de germani, maghiari și slovaci au fost așezate în diverse localități.

Până în secolul XVIII dezvoltarea habitatului uman a depins mai mult de condițiile și resursele naturale, de mediul geografic propriu-zis. Secolul XVIII a însemnat o intervenție directă a statului absolutist care a reușit mai ales în câmpia Banatului și Aradului și în zona colinară din „Țara Crișurilor” să schimbe într-un mod destul de însemnat structura și forma habitatului tradițional. Această politică a habitatului a vizat fie întemeierea de noi așezări prin colonizare, fie restrângerea sau chiar lichidarea satelor risipite și răsfirate. Scopul era unul al valorificării superioare din punct de vedere economic în paralel cu eficientizarea sistemului fiscal. Această intervenție este de înțeles din perspectiva dezvoltării economice și a intereselor statului, însă pentru modul în care a funcționat economia gospodăriei țărănești din Transilvania, Banat, Partium consecința a fost transformarea, dezorganizarea sistemului tradițional al muncii țărănești²⁶. Dar poate că tocmai această dispersare a tradiționalului a accelerat ritmul istoric, a deschis calea spre modernizare,²⁷ iar acest lucru se observă până în zilele noastre.

²² Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.), *op. cit.*, p. 143.

²³ Aurel Țintă, *op. cit.*, pp. 31-34.

²⁴ Ștefan Manciulea, *Granița de vest*, Baia Mare; 1994, p. 89. Gheorghe Ciuhandu, *România din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 70.

²⁵ Ștefan Marinescu, Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad, în *Ziridava XIX-XX*, 1996, p. 201; vezi și Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 30 și Aurel Țintă, *op. cit.*, p. 29.

²⁶ Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.), *op. cit.*, p. 145.

²⁷ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 8.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

Pentru ca politica de regularizare și sistematizare să aibă efecte pozitive, era necesară realizarea în prealabil a unor reglementări urbariale care să ducă la o impunere cât mai echitabilă pornind de la niște variabile precum mărimea sesiei și categoria de pământuri. Într-un fel, așa se poate explica reușita, chiar dacă parțială, a concentrării satelor în Banat și Partium, acolo unde s-a extins reglementarea urbarială din 1767 realizată în Ungaria²⁸. În acest sens, situația comitatului Arad poate fi urmărită mai îndeaproape în condițiile în care documentele conscripției urbariale din 1771 s-au păstrat pentru marea majoritate a localităților în Fondul Urbarii din cadrul Direcției Județene a Arhivelor Naționale - Arad.

Politica oficială a dus la tipul de sat adunat geometric cu străzi drepte, intersectate perpendicular cu plantații de arbori cu trotuare, gospodării simetrice, case orientate la stradă. Prin canalizarea râurilor, secarea mlaștinilor, unele suprafețe au fost redat agriculturii. Amenajarea drumurilor de poștă și negoț ce legau Banatul de Ungaria și Transilvania a impus satelor alinierea, apropierea de aceste artere fapt ce implica responsabilități de pază și de schimbare a cailor de poștă. Tipul adunat s-a extins treptat și asupra habitatului preexistent românesc din câmpia Aradului²⁹.

Poate cel mai concludent exemplu pentru reușita unei astfel de sistematizări a fost cazul satului și apoi a târgului Buteni din Cercul Ineu. Deși fusese târg în 1553 la începutul secolului al XVIII-lea îl găsim menționat cu statutul de sat. În 1770 Maria Tereza a dat ordinul pentru contragerea satelor împrăștiate din zona depresiunii Zarand și refacerea lor după rigori sistematice³⁰. Buteni a devenit astfel un model de „sat dreptunghiular”, cu cele 10 ulițe pe direcția nord-sud și 8 pe direcția est-vest, pe care, de la Romulus Vuia³¹ încoace, l-au dat de exemplu mulți istorici și geografi deopotrivă. Sistematizarea a însemnat de fapt integrarea mai multor așezări din apropiere dintre care cele mai importante au fost satele Barda și Groși. Tradiția locală atestă refuzul unor locuitori din cele două localități de a-și părăsi locurile fapt ce a determinat luarea unor măsuri extreme de către autorități prin demolarea forțată a caselor celor care se opuneau.

Un alt caz din secolul al XVIII-lea a fost al satului Chisindia, care cu cele 8 cătune ale sale era cel mai risipit sat din zonă. Impulsul unor măsuri de acest tip a fost dat de răscoala lui Horea care a ridicat noi probleme autorităților. Acestea socoteau necesară strângerea la un loc a satelor risipite, concentrarea lor pentru a putea supraveghea mai bine populația și pentru a preîntâmpina noi răbufniri. S-a discutat chiar dacă

²⁸ Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.), *op. cit.*, pp. 145-146.

²⁹ *Ibidem*, p. 143.

³⁰ Ovidiu Someșan, *De la Bucin la Buteni*, Arad, 2005, p. 178, p. 182; Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.), *op. cit.*, p. 144.

³¹ Romulus Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, București, 1937, p. 17.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA **The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century**

nu era oportună distrugerea caselor risipite, cazul concret oferindu-l adunarea comitatului Arad, care în decembrie 1784 a găsit drept soluție pentru prevenirea tulburărilor concentrarea satelor mici și a caselor dispersate, propunând chiar strămutarea câtorva sate românești în altă parte și aducerea unor coloniști³². Intențiile nu s-au materializat, au rămas în stadiu de proiect, de simple propuneri, deoarece izvoarele nu consemnează transformări în sensul celor dorite de administrația comitatensă pentru spațiul montan al comitatului Arad. Mai mult decât atât, a supraviețuit până azi tipul de habitat risipit și răsfirat în acest spațiu. Totuși regularizarea satelor s-a realizat cu mai mult succes la începutul secolului al XIX-lea în localități precum Chișineu, Dieci, Cîl, Crocna, Almaș³³.

4. Habitatul rural în comitatul Arad

Atât din punct de vedere numeric cât și funcțional, în fostul comitat Arad din secolul al XVIII-lea caracterul habitatului a fost unul preponderent rural. Satul a parcurs în secolul XVIII – cel puțin în unele locuri – un proces de remodelare a structurilor rezidențiale, și chiar a bazelor sale productive, dar cu toate acestea a rămas profund atașat de capacitățile productive ale pământului. Fără îndoială, condițiile naturale – aparent neschimbătoare – au avut influență asupra formării așezărilor de-a lungul vremii. Această influență era mult mai pregnantă în trecut, când dependența omului de natură era mult mai mare. Condițiile de mediu și în special prezența resurselor au constituit baza naturală de existență a diferențierilor teritoriale și implicit a celor de habitat. Gradul de influență pe care mediul natural l-a avut în trecut asupra habitatului rural s-a făcut simțit mai ales în privința amplasării așezărilor și a structurii morfo-funcționale a acestora³⁴.

În orice problemă referitoare la habitat se impune o abordare metodologică prin care se are în vedere înțelegerea structurii ierarhice a tipurilor de habitat. Ierarhizarea urban – rural este cea mai generală și cel mai des folosită, însă trebuie avut în vedere faptul că există diferențe, particularități, caracteristici notabile și în interiorul celor două tipuri fundamentale de habitat, diferențe rezultate din poziția geografică a așezărilor, din capacitatea mediului înconjurător de a susține aceste așezări sub aspectul resurselor și din caracteristicile dominante ale regiunii³⁵.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea comitatul Arad avea următoarea structură administrativă:

³² David Prodan, *Răscoala lui Horea, II*, București, 1979, pp. 19-21, 114-115; Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.), *op. cit.*, p. 145.

³³ Ovidiu Someșan, *op. cit.*, p. 183.

³⁴ *Geografia României, II*, București, 1984, p. 123.

³⁵ *Ibidem*, p. 15.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

- cercul Arad cu 47 de localități din care 7 oppidum – Arad, Ghioroc, Pecica Română, Pecica Maghiară, Radna, Săvârșim, Vărădia de Mureș
- cercul Ineu cu 82 de localități din care 4 oppidum – Buteni, Dezna, Ineu și Sebiș
- cercul Șiria cu 26 localități din care 2 oppidum – Șiria și Sântana Noua/Uj Szent Anna
- cercul Zarand cu 27 de localități din care 2 oppidum – Șiclău și Zarand

Tabel 5. Localitățile³⁶ comitatului Arad în 1787

Cercul	Nr. sate	Nr. de „oppidum”	Total așezări
Arad	40	7	47
Ineu	78	4	82
Șiria	24	2	26
Zarand	25	2	27
Total	167	15	182

Pe lângă cele 182 de localități mai existau 25 de sălașe care datorită caracterului lor de așezări temporare nu au fost incluse în statisticile privind numărul de așezări ale comitatului .

Habitatul rural conceput ca un complex rural presupune existența și intercondiționarea unor componente teritoriale și sociale fundamentale și indispensabile în înțelegerea întregului: vatra – concepută ca loc în care s-a format și apoi a evoluat un grup de oameni, locul în care se găsesc gospodăriile; moșia – locul de muncă conceput ca suport productiv atât din interiorul cât și din exteriorul vetrei aceasta reprezentând suportul material al populației, locul unde aceasta își desfășoară activitatea de bază; populația – componenta cea mai importantă care incumbă multiple aspecte cantitative și calitative. Locuitorii satului au desfășurat de la început o acțiune continuă de transformare, de adaptare activă și chiar de dirijare a elementelor naturii, totul pentru a obține terenurile necesare pentru construcții și mai ales pentru practicarea agriculturii³⁷ astfel încât să fie satisfăcute nevoile oamenilor.

În timp așezările au evoluat de la o etapă la alta. Informațiile documentare pentru Transilvania în general sunt tot mai numeroase în condițiile organizării acestui teritoriu de către regalitatea maghiară în secolele XII-XIII. Aceasta este și perioada pentru care avem unele informații referitoare la așezări existente sau întemeiate în comitatul Arad. În secolele XI-XIII sunt atestate în total 39 de așezări în spațiul comitatului Arad așa cum era el delimitat teritorial în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

³⁶ Nicolae M. Popp, *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, București, 1947, p. 53.

³⁷ Vasile Cucu, *op. cit.*, pp. 59-62.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

În secolele care au urmat (XIV-XVII) înmulțirea documentelor scrise atrage după sine și o înmulțire a așezărilor atestate în documente care cu siguranță existau dinainte de consemnarea lor în acte oficiale. Atestarea celor 153 de noi așezări în secolele XIV-XVIII dovedește accelerarea acestui proces care era în legătură evidentă și cu creșterea demografică înregistrată în acest spațiu. Fenomenul a fost unul general în condițiile în care evoluții similare s-au constatat și în alte regiuni. De exemplu până în 1200 erau atestate 72 așezări în Transilvania, apoi încă 1154 în secolul al XIII-lea, iar spre anul 1400 erau atestate 3500 de așezări,³⁸ pentru ca numărul acestora să fie în secolul XVIII de 3292³⁹.

Tabel 6. Numărul de așezări atestate în secolele XI-XVIII în comitatul Arad așa cum era delimitat teritorial în a 2-a jumătate a secolului al XVIII-lea⁴⁰

Secolul	Număr de așezări	Zona de câmpie	Zona de deal și depresiune	Zona montană	Neidentificate
XI	2	2			
XII	13	9	4		
XIII	24	21	3		
XIV	36	26	9	1	
XV	54	17	28	9	
XVI	36	3	31	2	
XVII	4		4		
XVIII	23	7	5	4	7
Total	192	85	84	16	7

Se observă că marea majoritate a așezărilor erau atestate până spre anul 1500. Tabelul ne arată că primele astfel de așezări s-au întemeiat acolo unde relieful, mediul și resursele erau mai la îndemână. În procesul de întemeiere câmpia a fost preferată până în secolul al XV-lea. Înclinarea balanței în favoarea dealurilor și depresiunilor intramontane începând cu secolul XV este explicabilă și prin factori politici. Mai ales secolul al XVI-lea a determinat practic stoparea creării de noi sate în zona de câmpie și în paralel mutarea centrului de greutate înspre spațiul depresionar din comitatul Arad și Zarand. Procesul este în legătură directă cu evenimentele din prima jumătate a secolului când, în condițiile conflictelor dintre regatul

³⁸ *Geografia României*, II, București, 1984, pp. 127-128; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 230.

³⁹ Alexa Csetri, Ștefan Imreh, Aspecte ale situației dezvoltării orașelor din Transilvania (1786-1848) în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*” seria Historia, XI, fasc. 2, 1966, p. 62. Menționez că în acest articol autorii au avut în vedere teritoriul Transilvaniei așa cum a fost el după 1918. În Transilvania propriu-zisă existau la sfârșitul secolului al XVIII-lea 2604 localități. Cf. Dezső Dany, Zoltan David, *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest, 1960, p. 50.

⁴⁰ Géza Kovách, Alexandru Roz, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997, passim.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

maghiar și imperiul otoman, oamenii s-au orientat tot mai mult spre spațiile mai ferite părăsind treptat câmpia ca loc predilect de locuire.

Multe așezări din secolele XIV-XVII atestă de fapt o continuitate a celor din epoca anterioară. Unele sunt rezultatul înmulțirii prin cunoscutul proces străvechi al roirii cu caracter agro-pastoral, fenomen dominant în mecanismul formării și înmulțirii satului românesc. Alt loc important în extinderea oicumenei⁴¹ l-au avut colonizările inițiate și organizate cu sprijinul statului feudal pentru a mări forța de muncă și numărul contribuabililor.

Procesul de permanentizare a așezărilor pare a se fi rezolvat din secolul al XIV-lea când, în toate ținuturile locuite de români, satele aveau vatră stabilă cu una sau mai multe ulițe dispuse de la forme regulate – paralelipipedice sau rotunde – la cele risipite fără nicio ordine. De acum se disting în spațiul românesc, după modul de ordonare și concentrare a caselor, mai multe tipuri de sate despre care au scris istorici, geografi și etnografi deopotrivă⁴².

Din secolul XVIII intervin pregnant factori politici noi care în mod treptat au contribuit la cristalizarea morfologică și funcțională a rețelei de așezări într-o formă care în linii generale a rămas la fel până în secolul al XX-lea.

Așezările rurale au reprezentat marea majoritate a localităților comitatului Arad în tot secolul al XVIII-lea.

Tabel 7. Numărul așezărilor rurale din subunitățile administrative ale comitatului Arad în 1787

Cercul	Nr. Localități	Total case la sate	Populație	Total case în unitatea adm.	Total populație în unitatea adm.	% din total populație unitate adm.	% din populație comitat	% pop rurală din total comitat	Media pop. pe așezare rurala
Arad	40	4600	27103	8038	47360	57.23	30.97	17.72	678
Ineu	78	5654	33313	6691	39423	84.50	25.78	21.78	427
Șiria	24	4605	27133	5685	33496	81.00	21.90	17.74	1131
Zarand	25	4674	27539	5241	30880	89.18	20.19	18.01	1102
Sălașe ⁴³	25	302	1779	302	1779		1.16	1.16	71
Total	167	19835	116868	25957	152939	76.41	100	76.41	700

⁴¹ *Geografia României*, II, București, 1984, p. 128.

⁴² Romulus Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, București, 1937; Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj, 1978; Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu coord., *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 2002, pp. 140-142.

⁴³ Cele 25 de sălașe se aflau mai ales în zona de câmpie. În statisticile care urmează am luat în considerare doar numărul de locuitori din aceste sălașe, pornind de la premisa că locuitorii au reprezentat elementul de continuitate în condițiile în care cele mai multe sălașe, ca așezări temporare, au avut o existență efemeră. Nu a fost totuși o regulă generală deoarece urmărind evoluția în timp a unor sălașe am constatat că acestea au devenit așezări permanente în secolul al XIX-lea. Din aceste rațiuni în statistica de față și în cele care urmează cele 25 de sălașe nu au fost integrate în rândul așezărilor rurale.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

În cele 167 se sate era concentrată 76,41% din populația comitatului în anul 1787. În rândul subunităților administrative se distinge cercul Arad unde populația rurală era de doar 57,23% spre deosebire de cercul Zarand unde ponderea populației rurale a fost de 89,18%. Repartizarea populației rurale, din totalul populației comitatului, era în cele 4 cercuri destul de apropiată de la 17,72% în cercul Arad la 21,78% în cercul Ineu.

O distribuție interesantă este și cea a numărului mediu de locuitori în sate. În cercul Ineu cu cele 78 de sate relativ mici răspândite mai ales de-a lungul cursului superior al Crișului Alb media este de 427 de locuitori pentru un sat în timp ce în cercurile Șiria și Zarand cifrele medii erau mult mai mari, de 1131 respectiv 1102 locuitori pentru un sat. Cu o medie generală de 700 locuitori/sat comitatul Arad se afla în rândul unităților administrative peste medie, conform acestui criteriu, în raport cu cei 496 locuitori/sat care reprezintă media pe întreaga Transilvanie⁴⁴.

Tabel 8. Media locuitorilor în satele unor comitate la 1787

Comitatul	Locuitori la sate	Nr. sate	Media locuitori/sat
Alba	115482	163	708
Cluj	97126	201	483
Sibiu	109980	126	872
Hunedoara	160845	424	379
Media în Transilvania	1256806	2530	496

Din punct de vedere al procentului populației rurale comitatul Arad se apropie foarte mult de comitatul Cluj cu 78,64%, Alba cu 80,33% și Sibiu cu 80,94% populație rurală, spre deosebire de alte comitate unde această proporție era mult mai mare – Hunedoara cu 96,06% sau Solnocul Interior cu 93,56%⁴⁵.

Clasificarea satelor în funcție de mărime evidențiază preponderența satelor relativ mici – 51,5% – cu o populație cuprinsă între 47-499 de locuitori. Practic satele mici și mijlocii, cu populație până la 1000 locuitori reprezentau 75,45% din totalul așezărilor rurale ale comitatului. Satele mari, cu populație de peste 1000 de locuitori erau în număr de 41 reprezentând 24,55% din toate satele comitatului. Cele mai multe sate mari, atât ca număr cât și ca pondere, în cadrul subunităților administrative s-au aflat în cercul Șiria și Zarand. Acest lucru este explicabil având în vedere că zona de câmpie, cu facilitățile oferite, a favorizat existența unor sate cu populație mare. Tocmai de aceea aici se găseau și cele mai puține așezări mici.

⁴⁴ Avram Andea, *Habitat și populație în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, pp. 137, 139.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 139.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

Tabel 9. Mărimea și repartizarea satelor în comitatul Arad în 1787

Locuitori	0-199	200-499	500-999	1000-1999	2000-2999	3000-3999	Nr. sate
Cercul Arad	7	14	10	7	2		40
Cercul Ineu	11	49	15	3			78
Cercul Șiria		3	8	12		1	24
Cercul Zarand		2	7	15	1		25
Total	18	68	40	37	3	1	167
% din total așezări rurale	10,78	40,72	23,95	22,15	1,80	0,60	100

Prin opoziție cercul Ineu a avut cele mai puține sate mari – doar 3 – și cele mai multe așezări mici – 60 dintre care 4 cu o populație sub 100 de locuitori. De fapt 76,92% dintre satele acestui cerc aveau o populație până în 500 de locuitori.

Cele 2,39% sate cu o populație sub 100 de locuitori reprezintă un procent considerabil mai mare decât cel de 0,4%⁴⁶ întâlnit în Transilvania. Așezările până în 200 de locuitori sunt de 3 ori mai multe în Arad decât media pentru toată Transilvania.

Tabel 10. Ponderea localităților Transilvaniei și a celor din comitatul Arad după mărimea lor

Nr. de locuitori	Nr. de localități Transilvania	% dintre localitățile Transilvaniei	Nr. total localități Arad	% între localitățile din Arad	Nr. sate Arad	% dintre satele din Arad
1-99	128	0,4	18	9,89	18	10,78
100-199	320	2,6				
200-299	517	6,8	68	37,36	68	40,72
300-499	947	19,3				
500-999	1037	36,9	43	23,63	40	23,95
1000-1999	260	17	42	23,07	37	22,15
2000-2999	42	5,3	6	3,3	3	1,8
3000-4999	27	5,5	4	2,2	1	0,6
5000-9999	11	3,8	1	0,55		
Peste 10000	3	2,4				

Așezările mari din comitatul Arad – înțelegând aici cele 41 de sate, dar și cele 12 târguri cu peste 1000 de locuitori – reprezintă în total

⁴⁶ Alexa Csetri, Ștefan Imreh, *op. cit.*, p. 62.

HABITATUL RURAL ÎN COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA
The Rural Habitat in Arad County During the Eighteenth Century

29,12% din totalul localităților spre deosebire de Transilvania unde ponderea acestui tip de așezări era de 34%⁴⁷.

Concluzii

Toate aceste cifre și statistici vin să demonstreze caracterul predominant rural al habitatului în fostul comitat Arad. Urbanizarea⁴⁸ se afla la începuturi, știut fiind faptul că din cele 15 târguri doar Aradul avea caracteristici urbane evidente. Fenomenul nu a fost unul singular în condițiile în care evoluții similare s-au petrecut în întreaga Transilvanie.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Pentru aspecte privind urbanizarea vezi: Eugen Ghiță, „Habitatul semiurban și urban în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea” în *Perspective demografice, istorice și sociologice. Studii de populație. Omagiu profesorului Traian Rotariu la împlinirea vârstei de 65 ani / Ioan Bolovan, Cornelia Mureșan, Mihaela Hărăguș (coord.)*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, pp. 263-278.